

Magam maradtam az emlékeimmel

Az intellektus töprengései az idő és a valóság kérdéseiről

Várady Tibor: *Libatoll és történelem – Történetek az irattárból II.*

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2017

Óriási kihívást jelent eligazodni Várady Tibor látszólag régen kiteljesedett, ám időszerűsége elmúltával egyszerre történelmivé nemesedett, évszázados jogi problémák feletti töprengéseiben, a részletek tisztázására törekvő szándékaiban. A jogász számára kikezdhethetlen bizonyosság mindaz, amit a törvénykönyvek és a törvénykönyveket körülbástyázó paragrafusok nyújtanak, s ha a jogszolgáltatás folyamatainak a mélyére tekint, tiltakozhat ellene, vagy elfogadja a rendszer működését. Az akták világa ugyanis – látszólag – maga a kikezdhethetlen valóság, a reáliák egymásra épülő rendszere. Ám ha a történetíró továbblép, és megkérdi: kik, és milyen meggyőződéstől vezérelten, milyen szándékkal alkották meg a törvényeket, és mi volt a szándékuk a maguk valóságára szabott törvényeikkel, felettebb bizonytalan a válaszok lehetősége. Mi több: a paragrafusok rengésbiztos objektivitása is egyszerre semmibe vész. A dolgok különböző módon idomulnak a változó hatalmakhoz és történelemlátásokhoz – idézhetem némi módosítással magát a szerzőt, Várady Tibort. Mert a *Libatoll és történelem* című kötete jelentős töprengés az idő és annak értelmezési lehetősége, valóság és annak élménye, az objektivitásra törekvő emlékezés és a társadalom működését biztosítani hivatott jogszolgáltatás esendő rendszereinek a világában.

A jogász Várady Tibor kötetbe gyűjtött írásai – irattári történetei – valódi történetekre épülnek, és a szereplők is egykor létező, valódi szereplők (voltak) és valódi szereplők emlékeként élnek tovább. Előző kötetének, a *Zoknik a csilláron, életek hajszá-*

lon (2013) című könyvének bevezetőjében elmondta: a történetek abból a családi ügyvédi irattárból kerültek elő, amelyet a nagypapa, Várady Imre alapított 1893-ban Nagybecskerekben, s amely három generáción keresztül végezte ügyvédi teendőit. A „semmit nem szabad kidobni” fegyelme ma már hatalmas örökséget jelent az elmúlt idők történetei felett töprengő lélek számára. De hol is születtek ezek a történetek? Az első keményborítékos ügyek keletkezésének idején a város meghatározó szellemi központja volt az Osztrák–Magyar Monarchia Délvidékének. A történelmi Magyarország összeomlását követően a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság része lett, mely a morcos királyi diktatúra kihirdetésének pillanatától magát Jugoszláviának nevezte, s maradt a délszlávok szövetségi állama a szocializmus évtizedeiben is. Időközben a II. világháború éveit alatt német hatalom bírta a várost. S mert Jugoszlávia sem állta ki az idők próbáját, „az ország zsugorodott”, és előbb Szerbia és Montenegró államszövetsége lett, majd maradt önmagában Szerbia, egy ország, amely visszatálalt a török birodalom összeomlását követő, egykori önmagához. Ezzel együtt változott a város neve is, Várady Tibor elmondásában: Nagybecskerek idővel Veliki Bečkerek, aztán Petrovgrad, a német megszállás alatt Grossbetschkerk, a II. világháború után Zrenjanin lett. „Ma – a Zrenjaninnal párhuzamosan – hivatalos használatban van a Nagybecskerek is. Az emberek (nem csak a magyarok) leginkább Bečkereknek nevezik.” Nagybecskerek városát egykor, megközelítőleg egyenlő arányban magyarok, németek és

szerbek lakták, de tapintható valóságában volt jelen a zsidó közösség is. Ma a szerb lakosság képezi a többséget, elhalványuló kisebbségbe szorult a magyarság, s eltűntek a németek és a zsidók.

Akkor hát tulajdonképpen hol is, milyen emberi közösségekben bonyolódnak és teljesednek ki azok a három emberöltőnyi időben egymást követő történetek, melyeknek tartalmán, jelentőségén és értelmén a szerző eltöprengett? Várady Tibor a *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* bevezető soraiban így fogalmazott: „A történelem mindennapjait mutatják a beadványok, az ítéletek, a gyűjtőtáborokból kicsempészett névjegyek hátuljára írt üzenetek, az ügyfelek levelei, melyekben összefoglalják a sorsukat, egy fakereskedő díszes számlája, rajta kétjegyű telefonszámmal, a házkutatási jegyzőkönyvek, az elkobzott ruhák összeírása, a munkatáborból írt levél, amely apám közvetítésével kellett volna, hogy eljusson valakihez, aki már nem létezett, a magyar középiskolás diákok által írt és sokszorosított újság, amit betiltottak stb. Az iratokban három nyelv váltakozik: a magyar, a szerb és a német.” Közben világháborúk döntötték romba az országokat, melyeknek voltak győztesei és vesztesei, de forduljon bárhogyan is az idő kereke, a mindennapi szolgálattelvő kisember mindig alulmaradt.

Ám alulmaradni sem egyszerű történet, bizonyítja ezt Várady Tibor irattári történeteinek második kötete, a *Libatoll és történelem* (2017) is. Történeteinek közös vonása, hogy az elmúlt száz év során folyton változó, átalakuló és töprengő közösségekben kereste helyét a polgár, aki jó szándékától vezérelve, elhivatottságot érzett a társadalmi körülmények alakítására, vállalkozott és intézményeket teremtett, iskolákat épített, és a közművelődés színvonalának emelésén munkálkodott. Utazott és hazajött, vagyonát gyarapította és jótékonykodott. Messinger Karolin, jónevű, zsidó származású, vagyonos polgártársunk konviktussal egybekötött, sikeres leánynevelő intézetet alapított a városban. A né-

met megszállás idején Budapestre menekült zsidó asszony alapítvány formájában a nagybecskereki magyar közösségre hagyta az intézetét. Röviddel ezután meghalt, s a háború befejeztével a Messinger „elhagyott vagyonként” a kommunista hatalom irányította állam tulajdonába került. Várady Tibor a vonatkozó akták ismeretében megjegyzi: „Szétvert és félig kész mozaikok voltak a döntéshozók asztalán. Ezeknek a kockáiból próbáltak valamit összeállítani. [...] Most, ahogyan ezt az épen befejezett történetet nézem, látom, hogy nem mindig lüktetett a történelem, nem csak időközök/váltások torlódtak. Volt olyan is Becskereken, hogy tartott az idő, és csak követték egymást a napok” (*A Messinger*).

A második világháborút követő évek igazolási hullámának részeként született döntés egy széthullott család még élő tagjainak nemzeti és hovatartozását és örökösödési jogát illetően. Az eljárás során a bíróság kimondta, hogy a rendelkezésre álló belügyi hatóságok nyilvántartása szerint Wehner Jolán és Freud Tiborné Wehner Erna közül „egyikük sem német, hanem mindketten magyarok”. Testvérük, Sztrucsekné Wehner Stefánia és az anya (Wehnerné Karasek Stefánia), mert tagja volt a Kulturbundnak, továbbá „Sztrucsekné német katonatiszt férje volt és a megszállás alatt állandóan németek körében forgott”, tehát német, ezért a bíróság őket vagyoneklobzással sújtotta. „Végeredményben tehát a német apa és cseh származású anya három lánya közül kettő magyar és egy német. Maga a cseh származású anya pedig német” (*Pofonok tortával...*).

Szokol András földműves, három hold föld tulajdonosa a vádirat szerint 1947-ben a kötelező beszolgáltatás elől Magyarországra szökött. A hatóságok feltételezték – mert bizonyítékuk nem volt rá –, hogy odaát, Rákosi Mátyás országában rossz hírét keltette a titói Jugoszláviának, s ezzel a közrend megsértése mellett a vádlott hazaárulás bűnét is elkövette. „A vádlott azért szökött el az országból, mert ellen-

segesen viseltetik a mi társadalmi berendezkedésünk iránt” – olvasható a vádiratban, s ezért súlyos börtönbüntetésre ítélték őt (*Szokol András és a hazaárulás vádja – három megközelítésben*). A csókai Tóth István ellen azért emeltek vádat, mert 1942 és 1944 között haszonszerzés szándékával többször csempészett libatollat Magyarországra, hogy annak árán a családjának szükségessége apróságokat vásároljon. Csókáról minden bizonytalansággal csak a tőle négy kilométerre levő Zentaig jutott, de a németek megszállta Bánáthoz képest a Tisza túlsó partja már Magyarország volt (ma Csóka is, Zenta is Jugoszlávia örökségeként Szerbiához tartozik). 1950-ben Tóth Istvánt a bíróság bűnösnek találta, és súlyos munkatábori szolgálatra ítélte (*Csókai büntetőperek libatoll és hazaárulás tárgyában*). Várady Tibor az akták felett töprengve megjegyzi: nem biztos, hogy megértett mindent, ami ezzel az emberrel az életben történt.

Szokol András és sorstársainak története fölött a jogász Várady Tibor eltöprengött: „Vannak dolgok, melyek eltűnnek. És akár kartonborítóból, akár szerepet váltó papírlapok mögül szedem elő az iratokat, állandóan ott motoszkál a kérdés, hogy mi is a valóság. Vagy hogy ezt valamivel pontosabban (és kevesebb melodrá mával) mondjam, vajon az-e a valóság, ami megtörtént, vagy aminek nyoma maradt” (*A valóságról*). A bölcsező Várady Tibor ugyanakkor fölismeri: „A dolgok idomulnak a változó hatalmukhoz és történelemlátásokhoz” (*Egy vadászpuskáról, Csekonics grófról és a demokráciáról*), s hogy a részleteknek – legyenek bár történelmi vagy jogi eredetűek – nem könnyű a sorsuk, sokféle kötődhetnek, s a kötődésektől rendre új értelmet nyernek (*Hivatalos tollal javítva*). Az idő sodrásában egymást követik, egymás sarkában tolongnak a valóságok és valóságlátások. „Sok valóság cserélődött az utóbbi években. És ott van az egymás után lépegető valóságok előtt a jövő is” (*A Messinger*).

Különös sajátossága a jogi töprengéseknek, hogy a periratokban rejlő sorsok kö-

zött megjelenik Várady Tibor alakja is. Előbb, mint gyermek játszik a Messinger udvarán, majd kamaszként végigfut a házukat környező utcákon, s mert az ideológiai fegyelem az ő életét is meghatározta, Tito születésnapján a vörös zászlók alatt fegyelmezett pionírként együtt vonult társaival az ünnepségre. Egyetemi éveit alatt megtalálta őt az irodalom, részévé vált egy máig legendás mozgalomnak. Jöttek, kiteljesedtek az amerikai egyetemi évek, melyeket az egyetemi oktató élményekben és tapasztalatokban gazdag világa követett. De mintha Várady Tibor sohasem csak egyetlen dimenzióban élt volna, a kötet szinte valamennyi írásából kiteszik ez. „Az utóbbi időben felmerült bennem a gondolat – fogalmazta meg talán a legteljesebben a többdimenziós valóság lényegét –, hogy nemcsak több nyelvben, de több világban is élek. Az egyik világ a tovább gyakorolt jelen. [...] A jelen kényelmentlen gyakorlásához [...] csapódnak még mindenholonnan hírek, próbálok még itt-ott valamit tenni dolgokért, melyeket fontosnak tartok. [...] A másik világ az iratoké. A dolgozószobámban ott halmozódnak Pesten is, Újvidéken is. Egyre inkább ez a környezetem. Múltat idéznek, múltat jelképeznek, de hogy mi van az iratokban, az nagyrészt még előttem van, a jövőben, míg el nem olvasom az aktákat. A harmadik világ a torlódó emlékeké. Az iratok, a papírok többször igazolják azt, amire emlékszem – bár van, amikor nem igazán. [...] A világok persze nem csak változnak, de keverednek is. Mint ahogyan az életek, történetek és azonosságok is. [...] Én azt tapasztalom, hogy amikor az iratok világában felbukkan egy ismerős név, átlépek az emlékek világába, de ott csak részletek vannak, melyeket gyakran nem tudok összekapcsolni. [...] Azt igyekszem magyarázni, hogy kezdem megszokni, hogy van folytatás nélküli múlt, és közben egyre érdekesebbé válik, hogy a folytatást helyettesítő, elem sodródó történetekben mi is tartozik tulajdonképpen össze (*Pofonok törtéval...*).” Megjelennek azután a kételyek

sorában olyan fogalmak is, mint az emlékkisajátítás, ami egyszerre megteremti maga körül az emlékek „versengő változatait” is; a Bánát, a Bácska története erre különösen alkalmas. Az emlékezet dimenzióit mindazonáltal meghatározzák az érkező és távozó közösségek, kultúrák és nyelvek is. „Egy-egy közösség számára izgalmas történetek helyszínén néha elfogynak az emlékezet hordozói” – szögez- te le egy helyütt a szerző. S ha így van, akkor valójában mi a valóság? Az, ami megtörtént, vagy az, ami az emlékezetben él?

Azt hinnók: szertelen világunk tette áttekinthetlenné a valóság és az emléke-

zet, az élmények és a történelem szövevé- nyét, holott közel 130 évvel korábban Várady Tibor egyik jeles elődje, Scossa Dezső, a nagybecskereki Pleitz Fer. Pál ki- váló nyomdász kiadásában megjelent *El- beszélések* (1890) című kötetében keserűen állapította meg: „Itt is hiába keresem azt, mi hányatott életem egyetlen vágya volt: az őszinte jellemeket, az ideált és a nyu- galmat.” Az emlékek tehát a mi tájainkon mindig is nagy veszélyben forogtak, s én azt hiszem ebben a nagy fölfordulásban egyetlen biztos pont létezik: a teremtő szellem, maga az emlékező. Mert amint az emberek eltűnnek, mégis csak a történe- lem az, ami emlékeztetőként megmarad.

Mák Ferenc

MÁK FERENC (1956) Óbecsén született, 1988 óta Magyarországon él. A zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézet külső munkatársa. 2011 óta szerkeszti a *Délvidéki Soroló* című történeti, helytörténeti, népismereti könyvsorozatot. Utóbbi könyve: *Vesztegzár. Jugoszlávia és utódállamai – Szerbia, Horvátország és Szlovénia – magyarságának sors történetéből* (2013).